

Ємшанова А. О.,

здобувач вищої освіти за освітньо-науковою програмою «Спеціальна освіта»,
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»,
м. Київ (Україна)

Гладуш В. А.,

доктор педагогічних наук, професор,
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»,
м. Київ (Україна)

ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ЛОГОПЕДИЧНОЇ КОРЕКЦІЇ ДІТЕЙ ІЗ РОЗЛАДАМИ АУТИЧНОГО СПЕКТРУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню шляхів розвитку мовлення дітей з розладами аутичного спектру (РАС) з метою їх адаптування у соціумі та здобуття освіти. З'ясовано сутність поняття аутизму, проаналізовано види стану мовленнєвої сфери у дітей з аутизмом, висвітлено різновиди порушення процесу спілкування у дітей із зазначеною вадою психофізичного розвитку. Запропоновано найбільш поширені методи альтернативної комунікації, тренінги невербального спілкування з дітьми з аутизмом, визначено напрямки логопедичної корекційної роботи.

Ключові слова: діти з аутизмом, комунікативна діяльність, мовленнєва активність, логопедична корекція.

НЕКОТОРЫЕ ПОДХОДЫ К ЛОГОПЕДИЧЕСКОЙ КОРРЕКЦИИ ДЕТЕЙ С РАССТРОЙСТВАМИ АУТИЧЕСКОГО СПЕКТРА

Аннотация. Статья посвящена исследованию путей развития речи детей с расстройствами аутичного спектра (РАС) с целью их адаптации в социуме и получения образования. Выяснено сущность понятия аутизма, проанализированы виды состояния речевой сферы у детей с аутизмом, освещены разновидности нарушения процесса общения у детей с указанной недостатком психофизического развития. Предложено наиболее распространенные методы альтернативной коммуникации, тренинги невербального общения с детьми с аутизмом, определены направления логопедической коррекционной работы.

Ключевые слова: дети с аутизмом, коммуникативная деятельность, речевая активность, логопедическая коррекция.

SOME APPROACHES TO SPEECH THERAPY FOR CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS

Annotation. The article is devoted to the study of the ways of speech development of children with autism spectrum disorders (PAS) with the aim of their adaptation in society and education. The essence of the concept of autism is analyzed, the types of the state of the

speech sphere in children with autism are analyzed, types of violations of the process of communication in children with a specified defect of psychophysical development are illuminated. The most common methods of alternative communication, non-verbal communication training with children with autism are offered, the directions of speech therapeutic correction work are determined.

Key words: children with autism, communicative activity, speech activity, logopedic correction.

Постановка проблеми. Характерною ознакою життя сучасного українського соціуму є проникненні у всі його сфери провідних світових та європейських тенденцій. Це особливо стосується питань надання соціальної допомоги дітям із психофізичними вадами, зокрема сприяння їм у здобутті якісної освіти шляхом інклюзивного або інтегрованого навчання. У соціальній адаптації дитини в сучасному світі важливу роль відіграє рівень володіння зв'язним мовленням, оскільки мовленнєва діяльність є засобом засвоєння і передачі знань, думок і почуттів, побаченого і пережитого та способом самоствердження у дитячому колективі. Мовленнєвий розвиток у дітей із розладами спектру аутизму (РАС) характеризується досить специфічними рисами і багато в чому залежить від того, чи проводиться корекційне втручання, і з якого віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням мовленнєвих порушень у дітей з аутизмом займаються як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, серед них Н. Базима, Н. Жукова, К. Лебединська, Е. Мастюкова, С. Морозов, Т. Морозова, О. Новікова, К. Островська, О. Романчук, В. Тарасун, О. Утьосова, Т. Філічева, М. Шеремет, Д. Шульженко, О. Шульженко. Всі ці дослідження підтверджують думку про необхідність надання вчасної корекційної допомоги цим дітям з метою залучення їх до освітнього процесу в рамках дошкільного та шкільного навчання, в тому числі й шляхом інклюзії. Однак, серед методів корекційної допомоги дітям з РАС, зокрема корекції мовлення, є такі, які, на нашу думку, можуть бути реалізованими у більшості випадків.

Мета статті: узагальнення основних проявів розладів аутичного спектру та стану мовлення дітей із такою вадою розвитку, аналіз деяких методів

логопедичної роботи з дітьми із РАС, висвітлення окремих підходів до оволодіння читанням та розвитку мовлення дітей з аутизмом.

Виклад основного матеріалу. Аутизм дійсно є спектральним порушенням, бо його симптоми можуть виявлятися відхиленнями різної інтенсивності. Один із авторитетних дослідників розладів аутичного спектру Лео Каннер вказує, що термін аутизм означає «всередині себе». Він визначив основну рису, яка виявляється від початку життя – це «нездатність дітей співвідносити себе звичайним способом з людьми та ситуаціями». За висловом зазначеного американського дослідника, для цих дітей є характерна «крайня аутистична самотність», що змушує їх замикатися в собі, ігнорувати зовнішній світ і відкидати все, що йде від нього. Основними проявами РАС за Л. Каннером є тріада симптомів: стереотипна одноманітна поведінка з елементами одержимості; аутизм з аутистичними переживаннями; своєрідні порушення мовленнєвого розвитку.

В. Башина, С. Морозов, Т. Морозова дотримуються думки, що аутизм – це «природжений психічний розлад, що виникає внаслідок порушення розвитку головного мозку і характеризується вираженим і всебічним дефіцитом соціальної взаємодії і спілкування, а також обмеженими інтересами і повторюваними діями» [2, с. 48].

Н. Жукова, Е. Мастюкова, Т. Філічева стверджують, що діти з аутизмом є неконтактними, у них виявляється порушенням всіх форм довербального (експресивно-мімічного, предметно-дійового) та вербального спілкування [1].

На думку К. Лебединської, О. Нікольської, аутизм, насамперед, пов'язаний з розладами емоційно-поведінкового спектру і виявляється як порушення можливості встановлювати адекватні зв'язки. Труднощі можуть бути менш вираженими в спілкуванні з дорослими, і більш очевидними в контактах з іншими дітьми, причому спілкування з молодшими або старшими за віком дітьми проходить легше, ніж з однолітками, під час взаємодії з якими спостерігається ігнорування, «занурення» у себе, споглядання з боку тощо [7, с. 67].

Відомо, що для мовлення дітей з аутизмом проблематичними є як лінгвістичні (слова та їх поєднання), так і паралінгвістичні (мелодика, інтонації, акценти, темп тощо) вади. Натомість йдеться про наявність ехолалій (безпосередніх і відтермінованих), а також аграматичних фраз (наприклад, труднощі у використанні займенників та ускладнених мовленнєвих конструкцій). Найвний недолік діалогічності й контекстного мовлення: нездатність ініціювати та підтримувати розмову, нерозуміння соціального контексту. Ця проблема почала досліджуватися в експериментальній лабораторії відділу логопедії ще в кінці 1970-х рр. «... результатами плідної діяльності науковців і практиків-логопедів (І. Дьоміна, М. Михайлюк, М. Савченко, Є. Соботович) в Україні було створено обґрунтовану систему педагогічного впливу на дітей з мовленнєвими порушеннями на різних етапах їхнього розвитку, що суттєво вплинуло на зміст підготовки та післядипломної педагогічної освіти логопедів» [1], але пройшло досить багато часу і зараз, враховуючи закордонний досвід, створюється сучасна система логопедичної допомоги дітям з різними обмеженнями життєдіяльності, зокрема, дітям з РАС.

На сьогодні, можна визначити, що найбільш характерним проявом мовленнєвого розвитку у дітей з аутизмом є те, що вони не використовують ні вокалізацію, ні мовлення (вербальне чи невербальне) з комунікативною метою. Йдеться про недолік їхнього спілкування з людьми, що унеможливорює соціальний розвиток цих дітей.

К. Лебединська, О. Нікольська розрізняють чотири види стану мовленнєвої сфери у дітей з аутизмом :

1. Діти з I типом розвитку аутизму – це діти, які демонструють найяскравіші, порівняно з іншими групами, порушення розвитку: поведінка погано контрольована, мовлення відсутнє, можуть випадково вимовлятися окремі слова, що не спрямовані на комунікацію.

2. Діти з II типом розвитку мають значну затримку у розумовому і мовленнєвому розвитку. Вони користуються переважно короткими

стереотипними фразами-штампами. Формуються багаточисельні стереотипні дії, моторні і мовленнєві, яких не буває у звичайних дітей.

3. Для III типу характерний високий рівень мовленнєвого та інтелектуального розвитку, проте такі діти, володіючи мовленнєвими формами, не вміють орієнтуватися на реакцію інших у процесі спілкування, не здатні до конструктивного діалогу, у них спостерігаються нав'язливі захоплення, часто не здатні до навчання внаслідок порушення довільної діяльності.

4. У дітей IV типу – бідне, інтонаційно невиразне мовлення, порушене розуміння чужого мовлення [4, с. 59].

Сучасні психолого-педагогічні дослідження засвідчують своєрідність мовлення дітей з аутизмом. Передусім це порушення модуляції голосу: або вона дуже бідна, або дитина може особливо голосно і виразно вимовляти окремі звуки або склади. Мовлення дітей з аутизмом часто містить набір штапованих фраз, іноді спостерігається прагнення до повторення малозрозумілих слів, які були почуті ними від інших об'єктів комунікації. Особливістю мовлення дітей з аутизмом є мовлення про себе в іншій та третій особі [3, с. 36].

У наш час наукові дослідження довели, що прискорює розвиток мовлення у дітей з аутизмом застосування засобів візуалізації мови, проте слід мати на увазі, що частина дітей з аутизмом ніколи не буде мати повноцінного мовлення, і для них методики альтернативного спілкування є чи не єдиним шансом на встановлення певної змістовної комунікації. Одним із найпростіших засобів альтернативної комунікації є PECS (picture exchange communication system – система спілкування з допомогою обміну картинок) – полягає у тому, що попередньо роблять фотографії або малюнки найнеобхідніших (найулюбленіших) предметів побуту дитини (її кубиків, банана, кружка з водою тощо), а тоді у відповідний момент дитині пропонують вибрати картку й одразу ж дають те, що вона вибрала [6, с. 297] У такий спосіб дитину заохочують до вибору й подання дорослим картинок-зображень того, що дитина бажає, це супроводжується також вербальним називанням предмета. З часом кількість

картинок може збільшуватися, та в міру того, як розвиватиметься мова, поступово переходять до вербальних взаємодій [8, с. 301].

Подібною є система простих жестів для дітей – система Макатона та цілі системи альтернативного спілкування за допомогою символів-картинок (Бліса, Макатон, Ребус), які дитина постійно може мати при собі у формі книжки. Є також комп'ютерні версії цих систем (Boardmaker, Picture communication system). Ці засоби альтернативного спілкування важливо поєднувати з озвученням слів-фраз, зі зменшенням частки візуалізації, тобто переходити у більш «класичне» мовленнєве середовище. Проте не для всіх дітей це буде можливим з огляду на наявні труднощі обробки аудіовізуальної інформації та можливе ураження центрів мови [6].

Д. Шульженко пропонує логопедичну корекційну роботу з дітьми з аутизмом здійснювати у певних напрямках. Зокрема:

1) у повсякденному житті, під час живого спілкування з дитиною з приводу побутових, ігрових і пізнавальних інтересів (розвиток соціальної спрямованості мовлення, комунікативної потреби, оволодіння різними видами комунікативних висловів);

2) у процесі сюжетно-рольових театралізованих ігор (активізація мовних засобів, засвоєння різних типів комунікативних висловів);

3) на заняттях із малювання, ліплення, конструювання, ручної праці (регулююча функція мовлення, зв'язок сприйнятого зі словом з метою формування придатних для зображення уявлень, актуалізація уявлення за словом);

4) на заняттях із розвитку мовлення (всі види і форми мовлення), побудованих за принципом моделювання комунікативних ситуацій;

5) під час процесу логопедичної роботи необхідно проводити корекцію звуковимови і розвиток фонематичних процесів [6].

Що стосується дітей з більш розвиненою мовою, з високо функціональним аутизмом, то для них потрібні «класичні» логопедичні заняття, проте увага має концентруватися не лише на вимові, а й на спілкуванні загалом,

на розвиткові соціальних та мета комунікативних умінь і навичок, на невербальному спілкуванні тощо. Спонтанне застосування жестів «так», «ні» і вказівного жесту дітьми, що страждають важкими формами аутизму, може виникнути до 7-8 років, а може й зовсім не проявитися, що надзвичайно ускладнює спілкування з цими дітьми [5, с. 60]. Спеціальний тренінг дозволяє сформувати ці жести і ввести їх в щоденне спілкування дитини з близькими людьми. На заняттях педагог регулярно повинен задавати дитині питання: «Ти розклав картинки?», «Ти прибрав картинки?», спонукаючи його ствердно кивнути головою. Якщо дитина не робить цього самостійно, слід злегка натиснути долонею на потиличну область його голови, узгодивши таку дію з дитиною. Як тільки жест став виходити, нехай навіть і за допомогою рук педагога, вводимо жест «ні». Спочатку використовуємо ті ж питання, але задаємо їх тоді, коли завдання ще не завершено. Потім жести «так», «ні» вживаються в якості відповідей на різні питання. Одночасно відпрацьовується вказівний жест. До словесних інструкцій «Візьми», «Поклади» додаємо ще одну: «Покажи». Логопед фіксує кисть дитини у положенні жесту і вчить чітко встановлювати палець на потрібному предметі або зображенні. Незважаючи на деяку механістичність у використанні жестів, потрібно заохочувати дитину до їх застосування, так як цей мінімальний набір невербальної комунікації дозволяє батькам визначати бажання дитини, тим самим усуваючи багато конфліктних ситуацій [4].

Навчання читанню дітей з аутизмом доцільно проводити за звуковим аналітико-синтетичним методом з використанням таких способів читання як буквений, складовий, склад-слово, цілими словами. Заняття будується за принципом чергування усіх способів читання, так як кожен із них задіює різні мовні механізми дитини. Використовуючи прийоми сучасного звукового аналітико-синтетичного методу читання, ми даємо дитині можливість зосередитися саме на звуковій стороні мови, що створює базу для включення звуконаслідувального механізму. Поскладове читання допомагає працювати над злитістю і протяжністю вимови. Читання цілими словами спирається на добру

зорову пам'ять дитини і найбільш зрозумілу йому, так як графічний образ слова відразу пов'язується з реальним об'єктом. Проте якщо навчати дитину читати тільки цілими словами, досить швидко настає момент, коли механічна пам'ять перестає утримувати нагромаджений матеріал [6].

У випадку нормального розвитку мови всю аналітичну роботу з виділення звука як основної складової одиниці усного мовлення дитина виконує самостійно. Для виділення окремої літери зі слова і співвіднесення її з певним звуком такої дитині теж не потрібна значна допомога від дорослого. В умовах патологічного становлення мовлення дитина не в змозі сама провести такий складний аналіз мовних одиниць, тому без спеціального навчання вона не зможе перейти від фотографічного «вгадування» слів до істинного читання. Суть читання цілими словами полягає в тому, що дитина може навчитися впізнавати написані слова цілком, не відокремлюючи окремих букв. Для цього на картонних картках друкованими літерами пишуться слова. Краще використовувати картон білого кольору, а шрифт чорний. Висота літер – від 2 до 5 сантиметрів. Вводити цей спосіб читання можна не раніше, ніж дитина зможе співвідносити предмет і його зображення, добирати парні предмети або картинки [8, с. 357].

На нашу думку, у процесі навчання читанню дитини з аутизмом доцільно використовувати такі види робіт:

1. Читання знайомих слів дитині (ім'я дитини, імена його близьких, клички домашніх тварин). Зручно використовувати сімейний фотоальбом як дидактичний матеріал, забезпечивши його відповідними друкованими написами. На окремих картках надписи дублюються. Дитина вчиться підбирати однакові слова, потім підписи до фотографій або малюнків в альбомі закриваються. Від дитини вимагається з пам'яті дібрати необхідний напис на картці і покласти його до фотографії, малюнка. Закрите слово відкриваємо і звіряємо з обраним підписом.

2. Читання нових слів. Добираються картинки за всіма основними лексичними темами (іграшки, посуд, меблі, транспорт, домашні та дикі тварини, птахи, комахи, овочі, фрукти, одяг, продукти, квіти) і забезпечуються підписами.

Добре почати з теми «Іграшки». Спочатку беремо дві таблички з різними за написанням словами, наприклад «лялька» і «м'яч». Таблички до іграшок або до картинок ми починаємо підкладати самі, кажучи, що на них написано. Потім пропонуємо дитині покласти табличку до потрібного зображення або іграшки самостійно. Після запам'ятовування двох табличок починаємо поступово додавати наступні.

Важливо використовувати систему візуальної підтримки у повсякденній життєдіяльності, щоб вона сприяла надійному засвоєнню соціально прийнятних моделей поведінки та комунікації дитини. З'ясовано, які мають бути технічні умови впровадження візуальної підтримки:

- розробляти такі картки, щоб вони були зрозумілими для дітей і розташованими у зручному й відповідному місці;

- дублювання вербальних завдань для дитини візуально представлені стимулами і адаптація навчального змісту з урахуванням необхідності зорових підкріплень для дитини, якій важко сприймати, переробляти і запам'ятовувати виключно інформацію;

- системно впроваджувати візуальну підтримку, що розповсюджується на всі складові приміщення;

- продуманість робочого місця для дитини, яке б сприяло відчуттю безпеки і захищеності, у тому числі від надлишкових вражень.

Наведене переконливо свідчить, що формування комунікативно-мовленнєвої сфери у дітей з аутизмом «...здійснюється, виходячи з бачення концепції цілісної світи дитини з обмеженими можливостями здоров'я...» [2, с. 248].

Висновки. Зважаючи на те, що формування комунікативно-мовленнєвої сфери у дітей з аутизмом відбувається з великим ускладненням, продуктивною ідеєю є використання візуальної підтримки для полегшення процесу оволодіння ними комунікативними та мовленнєвими вміннями. Головна роль „візуальної підтримки” – в тому, що цей метод дає змогу дітям з аутизмом отримати сталі й незмінні орієнтири, які вони засвоюють, підлаштовують під них свою діяльність

(у тому числі, комунікативну), а також учяться самостійно і цілеспрямовано виконувати необхідні завдання, виявляти засвоєні у навчальній ситуації уміння. Використання в школі та вдома візуальної підтримки, дає змогу „запустити”, розвинути навички спілкування і зменшити так звану проблемну поведінку дітей з аутизмом. Передбачаємо, що уміння практично використовувати можливості візуальної підтримки надасть змогу фахівцям і батькам створювати оптимальні умови для комунікативно-мовленнєвого розвитку цих дітей, що полегшить для них освітній процес і покращить якість їхнього життя.

Подальшим завданням є дослідження ефективності застосування методу візуальної підтримки.

Список використаних джерел

1. Гладуш В.А. Розвиток теорії логопедії в Україні: історичний аспект / В. А. Гладуш // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології / науковий журнал СумДПУ ім. А. С. Макаренка. – Суми, 2014. – № 3 (37). – С. 442–450.
https://pedscience.sspu.sumy.ua/jornal/jornal_2014_3/html5forpc.html?page=0
2. Гладуш Віктор. Ретроспектива підготовки педагогічних кадрів в Україні для формування освітніх послуг в умовах спеціальної освіти / Тенденції та проблеми управління закладами освіти: виклики XXI століття: кол. монографія. – Київ : ДЗВО «Ун-т менедж. освіти», 2021. – с.242-250 ISBN 978-966-2344-75-2
3. Купчак О. М. Система логопедичної корекції з дітьми із розладами спектру аутизму / О. М. Купчак. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe.
4. Літвінова О. В. Щодо питання систематизації мовленнєвих порушень при аутизмі / О. В. Літвінова // Логопедія. – 2013. – № 3. – С. 48-51.
5. Логвінова І. П. Формування комунікативної потреби дітей з аутизмом у невербальній взаємодії / І. П. Логвінова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – с. – С. 59-61.
6. Методики розвитку мовлення та спілкування [Електрон. ресурс]. http://www.autism-spectrum.org.ua/index.php/relations_therapy_uk.html.
7. Пасєвіна О. А. Можливості інклюзивного навчання дітей з розладами аутистичного спектру / О. А. Пасєвіна // Молодий вчений. – 2013. – № 2 (02). – С. 99-104.
8. Фрост Л., Бонди Э. Система альтернативной коммуникации с помощью карточек (PECS): руководство для педагогов. – М.: Теревинф, 2011. – 416 с. (Frost L., Bondi E. Sistema alternativnoy kommunikatsii s pomoschyu kartochek (PECS): rukovodstvo dlya pedagogov).

Матеріали подані в авторській редакції